

Ogrodziński, Władysław

Dorobek wydawniczy województwa olsztyńskiego z zakresu humanistyki w latach 1945-1960

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 617-633

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

rowi z roku 1350, podkreślającej walkę miasta z samowolą komtura (*Eine Beschwerdeschrift der Altstadt Thorn gegen ihren Komtur Johann Nothhaft aus dem Jahre 1350* — s. 32—51), H. A. Williamsa o gmerkach elbląskich (*Elbinger Hausmarken* s. 52—66), C. W u e n s c h a o działalności budowniczego prusko-wschodniego v. Unfriedta (*Die ostpreussischen Dienstjahre des Ingenieurs und Baumeisters Joachim Ludwig Schultheiss von Unfriedt* — s. 67—90), H. K o l b o w a o lekarzu królewieckim Metzgerze (*Johann Daniel Metzger* — s. 269—273), S. L. C h e n g a o stosunkach Prus z Chinami (*Der Deutsche Osten und China* — s. 269—272), Fr. G a u s e g o o stosunkach Prus Wschodnich z Węgrami (*Wanderungsbewegungen und kulturelle Beziehungen zwischen Preussen und Ungarn* — s. 274—213), W. H e y m a o smolarniach na Pomorzu (*Teerofen in Westpreussen* — s. 294—298), czy o wykopaliskach archeologicznych w powiecie suskim (*Die Grossgermanenstaerme der Wandalen, Burgunden, Goten, Gepiden, Widiwarier im Kreise Rosenberg auf Grund der Grabungen der letzten Jahre* — s. 299—307). Jak zwykle rocznik zawiera zbiór wypowiedzi w sprawie granicy na Odrze i Nysie oraz bibliografię (*Ostdeutsche Bibliographie*), opracowane przez H. M a r z i a n a.

KRONIKA NAUKOWA WOJEWÓDZIWA OLSZTYŃSKIEGO

WŁADYSŁAW OGRODZIŃSKI

DOROBEK WYDAWNICZY WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO W ZAKRESIE HUMANISTYKI W LATACH 1945—1960¹⁾

Mam przedstawić możliwie najwięcej dorobek i potrzeby piśmiennictwa humanistycznego w województwie olsztyńskim. Jest to zadanie nie wolne od poważnych trudności ze względu na wielostronność tematu, który obejmuje zjawiska tak odmienne, jak literatura fachowa i beletrystyka, a jednocześnie musi uwzględniać istnienie różnych poziomów opracowania wspomnianej literatury, od prac przeznaczonych dla specjalistów-naukowców poczynając, a na książkach dla młodzieży kończąc. Zawiązek problemu do zjawisk powstałych na terenie województwa olsztyńskiego pozornie tylko upraszcza omówienie, wiąże się bowiem i tak z koniecznością konfrontacji z dorobkiem ogólnopolskim na przykładzie wybranych dzieł.

I. BIBLIOGRAFIA

Przegląd nasz rozpoczniemy od bibliografii jako dyscypliny podstawowej dla każdego przedmiotu. W dorobku naszym nie posiadamy jeszcze odpowiednika niemieckiej bibliografii E. W e r m k e g o (*Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen*, Królewiec 1932), kontynuowanej następnie w „*Altpreussische Forschungen*”, a po wojnie w Marburgu nad Lahną, nie mówiąc o poprzedniczej bibliografii E. W e r m k e g o w postaci *Altpreussische Bibliographie*, prowadzonej od roku 1862²⁾. Informacje o piśmiennictwie dotyczącym Warmii i Mazur

¹⁾ Referat wygłoszony na Wojewódzkiej Komisji Wydawniczej zorganizowanej przez Zarząd Wojewódzki Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich w Olsztynie w dniu 25 października 1960 r.

²⁾ Bliższe dane o wymienionych bibliografiach podaje Wł. C h o j n a c k i, *Bibliografia bibliografii Pomorza Wschodniego* („Zapiski Historyczne” t. 24, 1959, z. 4, s. 95—96, 98, 108—109).

rozsiane są na razie po różnych bibliografiach specjalnych oraz w ogólnopolskim wykazie zawartości czasopism. Wyselekcjonowane materiały w formie *Bibliografii bibliografii Pomorza Wschodniego* opublikował Wł. Chojnacki w to-ruńskich „Zapiskach Historycznych” (t. 24, 1959, z. 4) oraz jako Materiały do bibliografii etnografii Mazur i Warmii za lata 1945—1958, zamieszczone w „Literaturze Ludowej” 1959, nr 3—4 oraz wspólnie z H. Baranowskim w *Bibliografii historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego za rok 1958* w tym samym zeszycie „Zapisków”. Z poważniejszych opracowań retrospektywnych możemy prócz tego wymienić *Bibliografię Mazur i Warmii w okresie dziesięciolecia 1945—1955* E. Sukertowej-Biedrawiny, drukowaną w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” w Olsztynie (n-ry 60—62, 64—66 i 68, 69, 1958—1960, około 2000 pozycji)^{2a)} oraz mniejszy *Wykaz polskich druków na Warmii za lata 1800—1939* ks. J. Obłąka (w tymże piśmie n-ry 56 i 61, 1957—1958). Przygotowuje się poza tym bibliografię E. Sukertowej-Biedrawiny do roku 1960, co, niewątpliwie, podniesie jeszcze znaczenie tej pracy.

Niestety, wymienione pozycje nie dają całkowitego przeglądu piśmiennictwa powojennego. Nie obejmują m. in. przyczynków i prac literackich rozsypanych po różnych czasopismach. W jeszcze mniejszym stopniu spełnia to zadanie powielaczowe wydanie *Materiałów do bibliografii prac nad historią Pomorza wydanych w okresie dziesięciolecia 1944—1954* w opracowaniu W. Bieńkowskiego i J. Małeckiego (Warszawa 1954). Niedostatki bibliografii Warmii i Mazur są stosunkowo łatwe do naprawienia z uwagi na stan zaawansowania odpowiednich opracowań. W rękopisie znajduje się już *Bibliografia polskiego piśmiennictwa o Mazurach i Warmii w latach 1800—1944*, opracowana przez Wł. Chojnackiego (2 000 pozycji). Ten sam autor zgromadził *Bibliografię druków polskich wydanych na Mazurach i Warmii w latach 1543—1939* (1 500 pozycji) i przewiduje od roku 1961 publikację bibliografii bieżącej w „Roczniku Olsztyńskim”.

Nielepiej przedstawiała się do niedawna sytuacja w zakresie opracowań popularnych, uwzględniających potrzeby bibliotek publicznych, nauczycielstwa, księgarstwa i uczącej się młodzieży. Za ledwie namiastką była tu bibliografia adnotowana do użytku nauczycieli pt. *Warmia i Mazury*, wydana w Olsztynie przez Bibliotekę Pedagogiczną (1956), jak również wybór bibliograficzny Wł. Chojnackiego w pracy zbiorowej *Z dziejów Warmii i Mazur*, wydanej przez „Pojezierze” w roku 1958. Istniejącą lukę wypełni w znacznym stopniu poradnik bibliograficzny opracowany przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną w Olsztynie przy poparciu Wydziału Kultury PWRN oraz olsztyńskiej dyrekcji „Domu Książki”. Poradnik obejmuje około 400 książek i broszur z lat 1945—1960. Dalsze usprawnienie informacji bibliograficznej wiąże się ściśle z potrzebą zorganizowania stałej pracowni, gromadzącej systematycznie materiały do bibliografii regionu. Utworzenie takiej pracowni postulowano już w Prezydium WRN i Ministerstwie Kultury i Sztuki, proponując oparcie jej o zaczątki istniejące w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej.

II. OPRAWOWANIA ŹRÓDŁOWE I PRACE SYNTETYCZNE

podzielimy na dwie grupy: naukową i popularną. W Olsztynie nie posiadamy na razie warunków organizacyjnych do opracowywania i wydawania poważniejszych zbiorów źródeł i dzieł syntetycznych typu pracy Wł. Chojnackiego

^{2a)} Bibliografia ta została wydana w odtbitce w grudniu 1960 r.

kiego *Mazury i Warmia 1800 — 1870* (Wrocław 1959) czy dwutomowej monografii Instytutu Zachodniego *Warmia i Mazury* (Poznań 1953). Zadanie to spoczywa na wyspecjalizowanych instytutach wydawniczych — centralnych lub korzystających z oparcia w miejscowych środowiskach uniwersyteckich. W zakresie historii rolę podstawowej monografii spełni w najbliższych latach *Historia Pomorza*, przygotowywana przez Instytut Historii PAN.

Środowisko olsztyńskie ma natomiast warunki do działalności popularyzatorskiej i dało temu wyraz przez publikację tomu zbiorowego pt. *Z dziejów Warmii i Mazur* (Olsztyn 1958), którego nakład został już wyczerpany, oraz przez próbę wydania do użytku młodzieży wyboru źródeł historycznych A. Napory i A. Wiśniewskiego o pt. *Z przeszłości Warmii* (Olsztyn 1960). Zebrano również sporo doświadczeń popularyzatorskich w związku z organizacją wystaw historycznych: *Działacze Mazur i Warmii epoki Mickiewicza* (1956); *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Warmii i Mazur* (1956) i *Sześć wieków Olsztyna* (1956). Każda z tych wystaw posiadała drukowane przewodniki pióra E. Sukertowej-Biedrawiny i T. Grygiera oraz A. Wakara i B. Wolskiego³⁾.

W świetle wspomnianych doświadczeń można stwierdzić, że czytelnikowi przydałaby się niewątpliwie popularna historia Warmii i Mazur w rodzaju *Polski Piastów* P. Jasienicy, podająca zasób podstawowych informacji w interesującej i przystępnej formie. Dotychczasowe próby cechowała bowiem pewna sztywność i profesjonalność ujęć, trudna do przyjęcia przez przeciętnego odbiorcę.

Tym niemniej praca zbiorowa *Z dziejów Warmii i Mazur* spotkała się z życzliwym przyjęciem, a poza terenem wywołała nawet interesującą dyskusję wokół wymogów stawianych popularnym opracowaniom historii regionalnej. W „Ruchu Literackim” ma się ukazać niebawem wypowiedź dwóch naukowców krakowskich W. Bieńkowskiego i A. Jarosza na ten właśnie temat⁴⁾. Krytyczne uwagi recenzentów wywołała natomiast praca A. Napory i A. Wiśniewskiego⁵⁾.

Wobec rozejścia się nakładu *Z dziejów Warmii i Mazur* pozostaje nadal otwarta sprawa opracowania możliwie wszechstronnej monografii popularnej regionu. Wydaje się, że posunęłoby ją znacznie naprzód ogłoszenie konkursu zamkniętego na odpowiednie partie historyczne, etnograficzne, geograficzne i gospodarcze. Prace te, lub ich skrót, powinny znaleźć się również w rękach młodzieży szkolnej naszego województwa.

Z bardziej dalekowzrocznych postulatów warto by pomyśleć już obecnie nad opracowaniami encyklopedycznymi regionu. Wchodzą tu w rachubę słowniki geograficzno-historyczny, biograficzny lub też encyklopedia wiedzy o Mazurach i Warmii. Każda z tego rodzaju prac wymagałaby kilkuletnich przygotowań i zmontowania odpowiedniego zespołu realizatorów. To samo odnosi się zresztą do wydawnictwa okolicznościowego, które można by nazwać *Księgą dla uczczenia XX-lecia województwa olsztyńskiego*. Z koncepcją tą dadzą się doskonale

³⁾ *Działacze Mazur i Warmii epoki Mickiewicza. Przewodnik po wystawie.* (Scenariusz i przewodnik po wystawie opracowali: E. Sukertowa-Biedrawina i dr T. Grygier) [b.m. i r.w.].

E. Sukertowa-Biedrawina, T. Grygier, *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Warmii i Mazur* (Przewodnik po wystawie), Olsztyn (1956).

A. Wakar, E. Wolski, *Sześć wieków Olsztyna*, Olsztyn 1960.

⁴⁾ W. Bieńkowski, A. Jarosz, *Popularyzacja dziejów Warmii i Mazur.* (W związku z wydawnictwem „Z dziejów Warmii i Mazur”, Olsztyn 1958).

⁵⁾ Por. recenzję J. Jasińskiego w „Komunikatach” 1960, nr 2.

powiązać działy encyklopedyczne, dotyczące osób, miejscowości, zjawisk przyrodniczych, kulturalnych, politycznych, społecznych itp.

III. CZASOPISMIENICTWO

Województwo olsztyńskie zalicza się do aktywniejszych ośrodków wydawniczych w Polsce, pomimo wyraźnych dysproporcji, jakie różnią je od takich terenów, jak Wrocławskie, Gdańskie czy Szczecińskie. Aktywność ta wyraża się najpełniej w ruchu czasopiśmienniczym, niewspółmiernym do liczebności i zasobów miejscowych środowisk. Niewiele pomyliły się stawiając tezę, że Olsztyn w grupie ośrodków nieuniwersyteckich zajmuje jedno z produjących miejsc w kraju.

Kilka czynników wpływa na ten wysoce korzystny bilans. Przede wszystkim zdolności, ofiarność i stopień ideowego zaangażowania się miejscowych środowisk twórczych w rozwój kulturalny województwa. Po wtóre — ogólnopolski co najmniej zasięg problematyki warmińsko-mazurskiej. Wreszcie pozytywny stosunek władz partyjnych i wojewódzkich do wszystkich inicjatyw kulturalnych, mających na celu dobro regionu i jego obronę przed zakusami zachodnio-niemieckiego rewizjonizmu.

W chwili obecnej wychodzi w Olsztynie dziennik „Głos Olsztyński” z dodatkiem kulturalnym „Archipelag”⁶⁾. Z wydawnictw tygodniowych miasto nasze jako jedno z czterech w Polsce posiada magazyn ilustrowany („Panorama Północy”)⁷⁾ przekraczający 100 000 egzemplarzy nakładu. Dziennik „Słowo Powszechne” prowadzi dodatek tygodniowy „Słowo na Warmii i Mazurach”⁸⁾. Rolę organu społeczno-kulturalnego spełnia miesięcznik „Warmia i Mazury”⁹⁾. Posiadamy dwa poważne periodyki naukowe: kwartalnik historyczny „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”¹⁰⁾ oraz „Rocznik Olsztyński”¹¹⁾. Pisma te skupiają wokół siebie niemal wszystkich naukowców polskich prowadzących badania, związane z Warmią i Mazurami, zaś „Rocznik” sięga również po współpracowników zagranicznych z terenu Związku Radzieckiego i Skandynawii. Rozchodzi się on także za granicą dzięki obcojęzycznym streszczeniom drukowanych przez siebie prac. Obydwa organy zyskały sobie pochlebne recenzje w czasopismach krajowych i zagranicznych.

Z wydawnictw popularnych warto wspomnieć o trzech kalendarzach: pierwszy wydany przez Instytut Mazurski na lata 1947, 1948 i 1949 *Kalendarz dla Mazurów* (z mutacją dla Warmiaków) był dalszym ciągiem wydawanego w okresie międzywojennym. Ostatni nie był rozprowadzany. Drugi — to kalendarz Stowarzyszenia PAX¹²⁾, trzeci „Pojezierza”¹³⁾, z których ostatni rozchodzi się w nakładzie 20 000 egzemplarzy i drukuje mutacje dla ziemi elbląskiej oraz koszalińskiej. Są to osiągnięcia bez precedensu, jeśli porównamy stan rzeczy w takich województwach, jak koszalińskie, zielonogórskie, rzeszowskie, szczecińskie, kieleckie, białostockie czy opolskie, z których np. Opole posiada

⁶⁾ „Głos Olsztyński”. Dziennik. Organ KW PZPR w Olsztynie. Wychodzi od 1 X 1951 r. „ARCHIPELAG”: Dodatek społeczno-kulturalny „Głosu Olsztyńskiego” R. I, 1958 nr 1 — 39.

⁷⁾ „Panorama Północy”. R. I, 1957.

⁸⁾ „Słowo na Warmii i Mazurach”. Tygodnik, dodatek niedzielny do „Słowa Powszechnego”. Wychodzi od 20 XII 1952 r.

⁹⁾ „Warmia i Mazury”. Miesięcznik kulturalny. R. I (IV), 1958, nr 1 (86).

¹⁰⁾ „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”. Kwartalnik. R. 1957, nr 1 (56).

¹¹⁾ „Rocznik Olsztyński”. T. I, 1958.

¹²⁾ „Kalendarz dla Warmii i Mazur na rok 1953”. Warszawa 1952. (R. I).

¹³⁾ „Kalendarz Mazur i Warmii” (R. I) — 1958. Olsztyn 1957. Poprzednio od r. 1955 wychodził nakładem Wydawnictwa „Sport i Turystyka” w Warszawie.

wyższą uczelnię humanistyczną, dogodniejszą sytuację kadrową oraz łatwe powiązania z pokrewnymi regionami. W zasadzie w zakresie czasopiśmiennictwa osiągnięto w Olsztynie stan optymalny, biorąc pod uwagę liczbę i kwalifikacje czynnych osób oraz warunki organizacyjno-finansowe. Pewna poprawa możliwa jest jeszcze w dziennikarstwie oraz w miesięczniku „Warmia i Mazury”. Poparcia i pomocy potrzebuje natomiast przede wszystkim „Rocznik Olsztyński”, zbyt skromnie dotowany z budżetu Prezydium WRN oraz TRZZ.

Troska o utrzymanie i stopniowy rozwój czasopiśmiennictwa olsztyńskiego pozostaje w tej sytuacji jednym z naczelnych postulatów pod adresem zainteresowanych władz i instytucji. Do niewątpliwych, aczkolwiek niezawinionych braków czasopism naukowych należy m. in. dotkliwy niedostatek w rejestrowaniu i omawianiu wydawnictw rewizjonistycznych. Mimo wszelkich wysiłków prowadzenia wymiany wydawnictw i systematycznych zakupów ani „Komunikaty”, ani „Rocznik” nie są w stanie ogarnąć całokształtu zachodnoniemieckiej produkcji wydawniczej dotyczącej Warmii i Mazur. Nie ma więc warunków do konsekwentnego publikowania not bibliograficznych oraz większych recenzji. Sprawa umożliwienia obydwu redakcjom złożenia odpowiednich zamówień księgarskich, jak również dofinansowania Muzeum Mazurskiego i Stacji Naukowej PTH na ten cel, wydaje się przedmiotem godnym rozważenia przez odpowiednie władze.

IV. OPRAWOWANIA HISTORYCZNE

Środowisko historyczne stanowi najsilniejsze z wszystkich ugrupowań naukowych w Olsztynie. Historycy olsztyńscy zapraszani są do udziału w wydawnictwach zbiorowych, podejmowanych przez PAN i inne instytucje, współpracują z różnymi instytutami specjalistycznymi oraz z poważnymi periodykami, jak „Kwartalnik Historyczny”, „Przegląd Historyczny”, „Zapiski Historyczne”, „Przegląd Zachodni”, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, „Roczniki Historyczne” i in.

Kierunki zainteresowań i specjalizacja poszczególnych osób układają się jednak dość jednostronnie. W Olsztynie brak wyraźnie specjalisty od nauk pomocniczych historii, mediewistów, znawców czasów odrodzenia, baroku i oświecenia. Większość miejscowych historyków zajmuje się problematyką tych czasów tylko okazjnie (ks. J. O b ł ą k, Z. L i e t z, T. G r y g i e r). Sprawami sławnych Prusów, państwem krzyżackim, monarchią hohenzollernowską, okresem zaboru pruskiego na Warmii zajmują się przeważnie naukowcy spoza terenu, jak J. A n t o n i e w i c z, M. P o l l a k ó w n a, K a r o l G ó r s k i, M. B i s k u p, E. C i e ś l a k, S. K u c z y ń s k i, S t. H e r b s t, A. V e t u l a n i, H. Z i n s, B. L e ś n o d o r s k i, W ł. C h o j n a c k i i in. W Olsztynie przeważają zdecydowanie zainteresowania historią nowożytną.

Polityczną i gospodarczą stroną stosunków w XIX i XX wieku (także oświata) w Prusach Wschodnich zajmuje się przede wszystkim T. G r y g i e r. Zagadnienie chłopskie w początkach XIX wieku opracowuje J. J a s i ń s k i. W historii ruchów robotniczych polskiego życia politycznego w wieku XX oraz w zagadnieniach demograficznych Polski Ludowej tkwi W. W r z e s i ń s k i. Plebiscytem, organizacjami polskimi i szkolnictwem interesuje się Z. L i e t z. Dziejami Warmii zajmuje się ks. J. O b ł ą k. Rzecz jasna, odbiegają oni niekiedy od głównego kierunku badań, w zasadzie jednak poświęcają im większość uwagi.

W zakresie popularyzacji historii szeroki zakres tematów obejmuje E. S u k e r t o w a - B i e d r a w i n a. Do średniowiecza i okresu rządów polskich na Warmii sięga W. O g r o d z i ń s k i. Zagadnienia staropruskie porusza

niekiedy M. Chomin. W sumie jednak daje się zauważyć poważna dysproporcja pomiędzy wkładem pracy, jaki poświęca się zagadnieniom XIX i XX wieku, a dorobkiem dotyczącym okresów wcześniejszych.

To samo odnosi się do historii najnowszej. Posiadamy zaledwie kilka prac i to pisanych nie przez historyków, które przedstawiają rozwój stosunków w województwie olsztyńskim po roku 1945. Wymienimy przykładowo kilka ważniejszych pozycji, starających się nadażyć za obecnym rozwojem województwa: artykuły J. Lewińskiego, B. Wiesiołowskiego, J. Zubelwicza, J. Stefanowicza, Z. Januszki i H. Dąbrowskiego w pracy zbiorowej *Warmia i Mazury* (Poznań 1953), artykuł Z. Januszki, *Przeobrażenia i osiągnięcia gospodarczo-społeczne województwa olsztyńskiego* w „Przeglądzie Zachodnim” (1954, nr 9/10), pracę Z. Januszki i M. Kiełczewskiej - Zaleskiej *Województwo Olsztyńskie* (Warszawa 1955), rozdział *Warmia i Mazury* pióra St. Gwiazdzińskiego w pracy zbiorowej Instytutu Zachodniego „Odbudowa Ziemi Odzyskanych” (Poznań 1957), prace materiałowe St. Wiśniewskiego o rozwoju sieci szkół podstawowych w latach 1945 — 1955 w powiatach bartoszyckim i górówskim („Komunikaty” 1959, nr 1; 1960, nr 1), pracę o charakterze ekonomicznym B. Wilmowskiego o *Hamulce rozwoju gospodarki chłopskiej województwa olsztyńskiego po roku 1945* („Komunikaty” 1957, nr 3), artykuł Wł. Wachy, *Z zagadnień ludnościowych województwa olsztyńskiego* („Komunikaty” 1958, nr 2); polemikę W. Wrzesińskiego z Rudolfem Neumannem („Komunikaty” 1957, nr 3) oraz tegoż większą rozprawę o stosunkach osadniczych w województwie olsztyńskim w latach 1945 — 1949 (Inst. Zach. 1960); artykuł materiałowy J. Wróblewskiego, *Rozwój bibliotek powszechnych w powiecie olsztyńskim w latach 1946 — 1959* („Komunikaty” 1960, nr 3) i in. W tym kontekście należy jeszcze wspomnieć o czterech tomach „Rocznika statystycznego województwa olsztyńskiego” za lata 1957 — 1960¹⁴⁾. Nie jest to oczywiście pełna literatura przedmiotu, lecz charakterystyczny przykład, wskazujący wyraźnie kierunki i niedostatki zainteresowań piętnastoleciami.

Nieco lepiej przedstawia się pod tym względem dziedzina popularyzacji, chociaż i tu do niedawna panowała jednostronność i reportażowe uproszczenia. Ostatnio przystąpiono do gromadzenia poważniejszych danych. W roku 1959 opublikowano książeczkę pt. *PPR na Warmii i Mazurach w latach 1945 — 1947* (Olsztyn) oraz wspomnienia pt. *Jakub Prawin* (Warszawa 1959). W podbeletryzowanej formie przedstawiono działalność Milicji Obywatelskiej w piętnastoleciu w książce *Oko w oko*¹⁵⁾ (Olsztyn 1960). W sumie jednak jest to materiał fragmentaryczny i trudno uchwytny.

Najlepiej stosunkowo przedstawiają się materiały sprawozdawcze, obrazujące działalność takich instytucji kulturalnych, jak Wojewódzkie Archiwum Państwowe, Muzeum Mazurskie, Instytut Mazurski i Stacja Naukowa, Państwowa Średnia Szkoła Muzyczna, dawna placówka Państwowego Instytutu Sztuki w Olsztynie itd. Nie wszystkie jednak materiały z tej dziedziny ukazały się drukiem. Bliższych informacji udzielają w tej mierze T. Grygier w artykule *Zagadnienia 15-lecia oraz 20-lecia Polski Ludowej w pracach Oddziału PTH w Olsztynie* („Komunikaty” 1959, nr 4), H. Skurpski i J. Boehm w artykułach sprawozdawczych przeznaczonych do druku

¹⁴⁾ „Rocznik statystyczny woj. olsztyńskiego”. R. I, 1957. Olsztyn 1958.

¹⁵⁾ *Oko w oko. Opowieści z dziejów MO na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1960.

w „Roczniku Olsztyńskim”¹⁶⁾ oraz Wł. Gębik¹⁷⁾ („Rocznik Olsztyński” t. 1, 1958), a w zakresie ochrony zabytków Z. Brwiliński („Ochrona Zabytków” 1953, z. 1), C. Vetulani („Komunikaty” 1958, nr 3) i J. Gołakowski („Ochrona Zabytków” 1957, nr 2). Pierwszy autor omawia okres 1945 — 1953, Cecylia Vetulani 1953 — 1955, J. Gołakowski lata 1953 — 1956. Z innych placówek przygotowuje wydawnictwo okolicznościowe w związku z 15-letnim istnieniem Teatru im. St. Jaracza.

Historycy olsztyńscy nie posiadają na ogół w swym dorobku większych opracowań książkowych. Jedynie Z. Lietz wydał w roku 1958 pracę zatytułowaną *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach w roku 1920* (Warszawa). Pozostali (E. Sukertowa-Biedrawina, T. Grygier) ogłaszali swe prace w tomie *Konferencji Pomorskiej* (Warszawa 1956), w wydawnictwie zbiorowym *IZ Warmia i Mazury* (E. Sukertowa-Biedrawina) czy we wspomnianym już zbiorze *Z dziejów Warmii i Mazur* (Olsztyn 1958)¹⁸⁾. Samodzielnie wydane publikacje miały mniejsze rozmiary, np. 4 zeszyty (1—3, 5) *Z dziejów klasy robotniczej na Warmii i Mazurach w XIX i w początkach XX wieku* opracowane przez W. Aleksandrowicza, T. Grygiera, A. Łukaszewskiego i W. Wrzesińskiego (Olsztyn 1959). Znaczna większość prac, napisanych w środowisku olsztyńskim, miała charakter artykułów, przyczynków, recenzji lub broszur popularno-naukowych. Stąd rozproszenie dorobku po czasopismach fachowych i prasie społeczno-kulturalnej. Omówienie całości tej produkcji przekracza możliwości i ramy niniejszego opracowania, wobec czego ograniczymy się do ogólnej charakterystyki dorobku poszczególnych osób.

E. Sukertowa-Biedrawina opublikowała w ciągu piętnastolecia kilkadziesiąt większych artykułów dotyczących przeszłości Mazur. Interesowała się szczególnie historią piśmiennictwa, szkolnictwa polskiego, bogactwami naturalnymi, nazewnictwem, obyczajami, kulturą materialną, prasą, tradycją ustną, walką o polskość itd. Szczególnie wiele uwagi poświęciła popularyzacji przeszłości Warmii i Mazur. Z tego zakresu wymienimy jej *Bojowników o wolność i polskość Mazur i Warmii na przestrzeni siedmiu wieków cz. I* (Olsztyn 1954), *Polskość Mazurów i Warmiaków* (Olsztyn 1946), *Mazurskie dole i niedole* (Warszawa 1947), drukowaną w „Komunikatach” IM (1947, nr 15) pracę *Gizewiusz w świetle archiwum parafialnego w Ostródzie*, przyczynek *Bracia polscy na ziemi mazurskiej* („Komunikaty” IM 1949, nr 1), *Zagadnienie gromadkarstwa na Mazurach* (Przegl. Zach. 1950, z. 9/10), *Rewolucja 1848 r. na Mazurach w świetle szczywieńskiego Kreisblattu* (tamże). W „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” zamieściła art.: *Z zakresu badań regionalnych na Mazurach i Warmii* (1957, nr 1); *Działdowszczyzna po kongresie wersalskim* (1957, nr 2);

¹⁶⁾ H. Skurpski omawia 10 lat działalności Muzeum Mazurskiego; J. Boehm, 10 lat działalności Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej w Olsztynie.

¹⁷⁾ Wł. Gębik, *Badania nad kulturą ludową Warmii i Mazur*.

¹⁸⁾ Z autorów olsztyńskich opublikowali tam swe prace: Wł. Gębik, *Literatura ludowa i jej twórcy na Warmii i Mazurach na przestrzeni ostatnich stu lat*, s. 149 — 166; T. Grygier, *Walka o polskość Mazur i Warmii w XIX i na początku XX wieku*, s. 137 — 148; J. Jasiński, *Z zagadnień łączności kulturalnej Warmii i Mazur z całością ziem polskich*, s. 119 — 136; Wł. Ogrodziński, *Początki Zakonu Krzyżackiego*, s. 25 — 38; *Siła i słabość państwa krzyżackiego*, s. 59 — 70; *Władztwo biskupów na Warmii*, s. 71 — 82; *Warmia w granicach Polski*, s. 95 — 106; H. Skurpski, *Kultura ludowa Mazur i Warmii*, s. 107 — 118; E. Sukertowa-Biedrawina, *Wojny polsko-krzyżackie*, s. 45 — 58; *Polskie piśmiennictwo i szkolnictwo w Prusiech Książęcych w XVI — XVIII w.*, s. 83 — 94.

Z zagadnień walki o szkołę polską w diecezji ełckiej w pierwszej połowie XIX w. (1958, nr 1); *Przyczynek do końcowego okresu Wiosny Ludów na Mazurach 1959* (1); *O niektórych bogactwach mineralnych na ziemiach Mazur i Warmii, eksploatowanych w przeszłości* (1958, nr 1), wreszcie szereg życiorysów w Pol. Słowniku Biograficznym PAN; *Michał Pogorzelski, pieśniarz mazurski* (Warszawa 1956), *Tradycje polskie Gustawa Gizewiusza* („Komunikaty” 1960); *Walka o mowę polską w szkolnictwie na Mazurach w XIX i początkach XX wieku* („Konferencja Pomorska”, Warszawa 1956).

T. Grygier w kilku większych artykułach zajmował się sprawą polską w b. Prusach Wschodnich w wiekach XIX i XX, głównie od strony powiązań politycznych z resztą ziem polskich. Pisał również o szkolnictwie polskim we wspomnianym zakresie. Z ważniejszych jego prac wymienimy *Sprawę polską w Prusach Wschodnich w latach 1870 — 1900 w oświetleniu władz pruskich* („Przegląd Zachodni” 1951 nr 3/4), *Walkę o język polski w szkołach warmińskich w XIX i XX wieku* („Konferencja Pomorska”, Warszawa 1956), *Seminarium polskie w Królewcu* („Komunikaty” 1957, nr 3), *Z zagadnień diaspyry na Warmii i Mazurach* („Komunikaty” 1959, nr 3), *Z zagadnień ruchu polskiego na Warmii i Mazurach w latach 1920 — 1923* („Przegląd Historyczny” 1954, nr 2 — 3); *Wybór materiałów do kwestii polskiej w Prusach Wschodnich* („Zapiski TNT” 1953); *Z problematyki szkolnictwa miejskiego na Mazurach w I połowie XIX wieku* („Zapiski Historyczne” 1958, nr 2); *Niektóre zagadnienia plebiscytu na Warmii i Mazurach* („Zapiski Historyczne” 1958); *Sprawy szkolne miast warmińskich w pierwszej połowie XIX wieku* („Komunikaty” 1958, 2); *Początki ruchu ludowego na Mazurach* („Komunikaty” 1960, nr 1); *Rozwój ruchu ludowego na Mazurach w latach 1902 — 1914* („Komunikaty” 1960, nr 3). Niezależnie od tego przygotował szereg prac materiałowych i ogłaszał recenzje oraz artykuły z dziedziny archiwistyki.

J. Jasiński koncentrował się przede wszystkim na stosunkach społecznych i gospodarczych wsi warmińsko-mazurskiej w XVIII i XIX wieku. Z prac jego wspomniemy, artykuły: *Chłopi z Wójtowa i Siwiec wobec reformy szarwarku na początku XIX wieku* („Komunikaty” 1957, nr 3) i *Nowe Kępniowo w świetle wilkierza z roku 1727* („Komunikaty” 1959, nr 1). Interesowały go również *Zagadnienia łączności kulturalnej Warmii i Mazur z catością ziem polskich* („Z dziejów Warmii i Mazur”, Olsztyn 1958) i *Rozwój świadomości narodowej Michała Kajki* („Komunikaty” 1958, nr 3), a także *Odgłosy powstania listopadowego w Prusach Wschodnich* („Komunikaty” 1957, 2).

W. Wrzesiński, niezależnie od wspomnianych artykułów o Polsce Ludowej, dał kilka przyczynków o ruchu rewolucyjnym i robotniczym na Warmii i Mazurach w latach 1918 — 1919 (wspólnie z T. Grygiere m w „Komunikatach” 1958, nr 1) oraz 1920 — 1933 („Komunikaty” 1958, nr 3), a także na ten temat dłuższy artykuł w „Zapiskach Historycznych” 1959; pisał też o kwestii mazurskiej w *Działdowszczyźnie w latach 1920 — 1939* („Komunikaty” 1959, nr 3) oraz o obliczu ideowo-politycznym „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1920 — 1939 („Komunikaty” 1960, nr 2).

Ks. J. O b l ą k poza bibliografią druków polskich na Warmii w latach 1800 — 1939 („Komunikaty” 1957, nr 1, 2, 1958 nr 3) poświęcał wiele uwagi kontaktom kulturalnym Warmii z resztą Polski w różnych okresach. Omówił mecenat I. K r a s i c k i e g o („Studia Pomorskie”, t. II, Wrocław 1957), *Kontakty uczonych polskich z Archiwum Fromborskim przed pierwszą wojną światową* („Komunikaty” 1958, nr 4), biografię J. Drożyłowskiego, dworzanina I. Krasickiego („Rocznik Olsztyński”, t. 1, 1958) dał sporo przyczynków biograficznych w „Polskiej prezbiterologii warmińskiej” („Warmińskie Wiadomości Diecez-

jalne" 1951)¹⁹⁾, ogłosił wreszcie bardzo popularną *Historię diecezji warmińskiej* (Olsztyn 1959). Pisał też o ks. W. Barczewskim i-Szkole Muzycznej w Św. Lipce w „Komunikatach”, a także na temat Warmii ogłasza prace w „Zapiskach Historycznych”, w „Naszej Przeszłości” oraz w „Rocznikach” Tow. Nauk. KUL.

W. Ogrodziński podjął polemikę z W. Łukaszczykiem na temat działalności społeczno-gospodarczej I. Krasickiego na Warmii („Rocznik Olsztyński”, t. 1) i wydał popularną monografię *Lidzbark Warmiński* (Warszawa 1958).

St. Flis zajął się osobą Kopernika jako lekarza („Polski Tygodnik Lekarski” 1953, nr 29 — 31), epitafium Kopernika we Fromborku („Problemy” 1955, nr 7) i biografią lekarza mazurskiego z XVIII wieku Macieja Boreckiego („Polski Tygodnik Lekarski” 1956, nr 38). Dał poza tym kilka zestawień dawnych polskich napisów nagrobnych z Warmii i Powiśla w „Roczniku Olsztyńskim” (t. 1 — 2) i „Komunikatach” (1958, nr 3 — 4; 1959, nr 2). Wydrukował też artykuł o dżumie na Mazurach i Warmii w latach 1708 — 1711 w „Komunikatach” (1960, nr 4).

Na tematy gospodarczo-społeczne w XIX w. w pierwszych latach powojennych pisała Irena Pietrzak-Pawłowska, a wojną trzynastoletnią interesował się St. Kotarski. W latach ostatnich publikowali swe prace A. Łukaszczycki — *Z materiałów do dziejów szkolnictwa na Mazurach i Warmii w okresie międzywojennym* („Komunikaty” 1957, nr 1); *Materiały archiwalne do problematyki migracyjnej na Warmii i Mazurach w XIX i początkach XX wieku* („Komunikaty” 1958, nr 3); St. Rożański, *Z problematyki ochrony zabytków sztuki byłych Prus Wschodnich* („Komunikaty” 1957, nr 1), *Formowanie się wielkiej własności w Prusach Książęcych w świetle akt podworskich* („Komunikaty” 1958, nr 3), *Z dziejów wschodnio-pruskich regaliów bursztynowych* („Komunikaty” 1959, nr 2); W. Aleksandrowicz, *Z rozważań Gustawa Gizewiusza „o jedności i wolności”* („Komunikaty” 1958, nr 4), *Źródła archiwalne do dziejów przemysłu w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX wieku* („Komunikaty” 1958, nr 3), a także A. Wakar, *Próba analizy rozwoju ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach w okresie lat 1921 — 1933* („Komunikaty” 1958, nr 1) oraz *Z zagadnień ruchu robotniczego na Mazurach i Warmii w latach 1921 — 1933* („Komunikaty” 1958, nr 4).

Warto też wspomnieć historyków z innych ośrodków naukowych współpracujących bądź sporadycznie, bądź stale z Olsztynem. Współpraca ta uzewnętrznia się przede wszystkim przez zamieszczanie prac w „Komunikatach” i w „Roczniku Olsztyńskim”. Z ośrodka warszawskiego należy wymienić Tadeusza Cieślaka, Stanisława Herbsta, Stefana Kotarskiego, Bolesława Orłowskiego, Barbarę Groniowską, Krzysztofa Groniowskiego. Z Torunia publikowali w Olsztynie: Wojciech Hejnosz, Marian Biskup, Irena Janosz-Biskupowa, Janusz Małek i Barbara Janiszewska. Łódź reprezentował Stefan Kuczyński i Władysław Bortnowski, Lublin — Andrzej Wojtkowski i Henryk Zins, a Kraków — Henryk Barycz, Wiesław Bieńkowski i Tadeusz Przypkowski. Z Poznania współpracuje jedynie Władysław Chojnacki. Należy jeszcze przypomnieć, że w ciągu piętnastolecia pracownicy naukowci, związani z Olsztynem bezpośrednio lub pośrednio, przyczynili się wydatnie do spopularyzowania wielu postaci historycznych z różnych dziedzin życia, do niedawna nieznanych lub mało znanych nauce i społeczeństwu. Odnosi się to przede

¹⁹⁾ J. Oślak, *Polska presbyterologia warmińska*, *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* 1951, nr 1, s. 21 — 28; nr 2 s. 16 — 23.

wszystkim do kartografa J. Narońskiego, wspomnianego lekarza M. E. Boreckiego-Boretiusa, przyrodnika J. A. Helwinga, malarza A. Blanka, orientalisty I. Pietraszewskiego, malarza A. Sznarbacha, założyciela „Gazety Olsztyńskiej”, J. Liszewskiego, pierwszego księgarza polskiego na Warmii i poety A. Samulowskiego, poetów ludowych Michała Pogorzelskiego i Michała Kajki i wielu innych. Opracowań monograficznych, przeważnie popularnych, doczekali się M. Kopernik, W. Kętrzyński, K. C. Mrongowiusz, G. Gizewiusz. Należy tu dodać, że historycy olsztyńscy ogłaszają życiorysy postaci regionalnych w Polskim Słowniku Biograficznym wyd. przez PAN.

Przyjmując ten bardzo uproszczony obraz aktywności wydawniczej olsztyńskiego środowiska historycznego, musimy stwierdzić jego wielką pracowitość i płodność zarówno naukową, jak popularyzatorską. Niestety, tak żywy udział (a dochodzą do tego dodatkowe zajęcia, jak prace redakcyjne, organizowanie odczytów, wystaw i sesji) wpływa niekorzystnie na powstawanie większych opracowań syntetycznych. Przerasta to po prostu możliwości realizatorskie większości osób. Z tego stanu rzeczy wynikać powinna troska władz i organizacji, zainteresowanych rozwojem ruchu naukowego w województwie olsztyńskim, o zwiększenie możliwości zatrudnienia pracowników nauki, o możliwe najbardziej celową koordynację wysiłków i kształcenie nowych kadr. Wydaje się, że bez spełnienia tych postulatów już w niedalekiej przyszłości mogą wystąpić przykre komplikacje natury organizacyjnej i wydawniczej, tym bardziej że przed środowiskiem naukowym Olsztyna stają poważne zadania związane zarówno z nadchodzącym XX-leciem odzyskania Warmii i Mazur, jak i z rosnącymi potrzebami informacji naukowej.

Mówiąc o tych ostatnich, mam na myśli powszechne niemal żądanie opracowania w najbliższych latach monografii miast i powiatów naszego województwa. Jest to zadanie bardzo poważne, wymagające starannego planu i dopracowania w szczegółach. Monografie bowiem tego typu, jeśli mają spełnić swą rolę praktyczną, muszą odznaczać się ścisłością, jednolitym układem treści i zawierać usystematyzowany zasób podstawowych wiadomości. Wymaga to pracy fachowców z różnych dziedzin oraz jednolitego kierownictwa redakcyjnego. Wymogów tych nie spełnią dorywcze próby ludzi dobrej woli ani pozostawienie sprawy własnemu losowi.

V. POZOSTAŁE DYSCYPLINY NAUKOWE

a. Archeologia

Do niedawna Olsztyn nie posiadał ani jednego archeologa, co odbijało się niekorzystnie na rozwoju tej dziedziny wiedzy. Sytuację ratowało częściowo intensywne zaangażowanie się w problematykę bałtyjską i staropruską J. Antoniewicza, pracownika Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Działał on szczególnie w pierwszych latach po wyzwoleniu, publikując szereg prac w „Komunikatach” IM, w periodykach PMA oraz w czasopiśmie zagranicznych. Z większych prac archeologicznych doszły w piętnastolecie do skutku wykopaliska w Jeziorku (pow. giżycki), w Równinie Dolnej (pow. kętrzyński), a ostatnio na wzgórzu fromborskim i na polu bitwy grunwaldzkiej. Wykopaliskom w Równinie Dolnej poświęcono trzy obszernie omówienia w t. I „Rocznika Olsztyńskiego”, w tym artykuł pióra R. Odoja²⁰, pracownika Muzeum Mazurskiego. Krótsze sprawozdania ogłosili za r. 1959

²⁰ R. Odoj, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych, przeprowadzonych w Równinie Dolnej, pow. Kętrzyn, w 1956 i 1957 r.*, s. 117 — 156.

W. Ziemińska-Odojowa („Komunikaty” 1960, nr 1) i R. Odoj w „Komunikatach” (1960, nr 2)²¹⁾.

Jakkolwiek nastąpiła już wyraźna poprawa na odcinku archeologii olsztyńskiej, stan aktualny trudno uznać za zadowalający. Teren nasz pozostaje nadal w tyle za rozwojem badań w innych ośrodkach kraju. I nie jest przekonywającym wytłumaczeniem tego fakt, że Warmia i Mazury nie były ziemiami piastowskimi w okresie narodzin państwa polskiego. Mamy obowiązek zainteresowania się przeszłością naszego regionu, który zresztą zawsze ciążył cywilizacyjnie do centrów północnej Polski i ziem słowiańskich. Dawne ziemie pruskie odegrały w naszej historii niezwykle ważną rolę, a dziś poprzez zainteresowania staropruskie wiążą nas z dorobkiem naukowym republik bałtyckich ZSRR oraz Skandynawii.

b. Etnografia

znajduje się w podobnej sytuacji organizacyjnej co archeologia, ale dzięki szerszemu zapleczu współpracowników oraz zbiorów muzealnych zanotowała poważne osiągnięcia. Bezpośrednio po wojnie cenny wkład wnieśli tu J. Grabowski, K. Małłek, H. Skurpski, E. Sukertowa-Biedrawina, a częściowo Cecylia Vetulani.

K. Małłek wydał w tym czasie kilka tekstów obrzędowych oraz wspólnie z A. Kantem *Śpiewnik mazurski* (Olsztyn 1946). Literaturą ludową i obyczajowością mazurską zajmowała się wielokrotnie E. Sukertowa-Biedrawina („Legends Grunwaldzkie” w *Literaturze Ludowej* 1959, z. 3/4). H. Skurpski w związku z pierwszą wystawą ludoznawczą w Olsztynie pokusił się o wstępną syntezę zatytułowaną *Sztuka ludowa Mazur i Warmii* (Olsztyn 1948) i rozwinął ją potem w pracy zbiorowej *IZ Warmia i Mazury* (Poznań 1953). Ten sam autor opracował po raz pierwszy w naszej literaturze *Kaflarstwo mazurskie* („Odra” 1947, nr 41 i „Polska Sztuka Ludowa” 1955, nr 4) oraz *Realizm kafla mazurskich* („Polska Sztuka Ludowa” 1948, nr 9—10), a później *Warmińską rzeźbę ludową* (Olsztyn 1958). Stosunkowo obszerne opracowanie tkanin, rzeźby i sprzętu ludowego dał J. Grabowski w numerze specjalnym „Polskiej Sztuki Ludowej” (1948, nr 4—5).

W latach pięćdziesiątych staraniem Państwowego Instytutu Sztuki rozpoczęto na terenie Warmii i Mazur akcję gromadzenia pieśni i tekstów ludowych, która dała około 4 000 zapisów. W wyniku tego wydano pierwsze po wojnie opracowanie *Pieśni ludowych Warmii i Mazur* Wł. Gębika (Olsztyn 1952) oraz szereg innych prac, m.in. artykuł tegoż autora *Spoteczny sens badań nad kulturą ludową Warmii i Mazur* („Polska Sztuka Ludowa” 1952, nr 4—5). Wiele zebranych wówczas utworów przystosowano potem dla celów użytkowych zespołów artystycznych. W ten sposób powstały zbiory pieśni warmińskich i mazurskich w układzie na chóry: *O Warmio moja miła* (Olsztyn 1957)²²⁾ i *Jak głośny dzwon* (Olsztyn 1960)²³⁾.

Posunięto również poważnie naprzód badania nad strojem ludowym oraz budownictwem drewnianym. Wynikiem tego była praca A. F. Klonow-

²¹⁾ W. Ziemińska-Odojowa, *Badania archeologiczne Muzeum Mazurskiego w roku 1959*, s. 150—151; R. Odoj, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych*, s. 287—291.

²²⁾ *O Warmio moja miła. Zbiór pieśni warmińskich i mazurskich na chór mieszany*, zebrał St. Markiewicz. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin F. Nowowiejskiego. Olsztyn 1957.

²³⁾ *Jak głośny dzwon. Pieśni chóralne ziemi warmińsko-mazurskiej nagrodzone i wyróżnione na konkursie literacko-muzycznym Roku Warmii i Mazur 1959*. (Wybrał i przygotował do druku J. Boehm). Olsztyn 1960.

skiego *Strój warmiński* w „Atlasie polskich strojów ludowych” (cz. I, z. 3, Wrocław 1960), a także dwa duże artykuły tego autora w „Roczniku Olsztyńskim”: *Z historii i inwentaryzacji wiatraków na Warmii, Mazurach i Powiślu* (t. I, 1958) i *Z historii i inwentaryzacji młynów wodnych na Warmii, Mazurach i Powiślu* w t. II (1959), a także *Mazurskie chatupy podcieniowe* („Komunikaty” 1960, nr 3).

Sporo materiału obyczajowego wniosły pamiętniki Polaków miejscowego pochodzenia J. Boenigka (*Minęły wieki, a myśmy ostali* — Warszawa 1957) i F. Kwasa (*Wspomnienia z mego życia* — Olsztyn 1957), a także prace M. Zientara-Malewskiej. *Strzępy obyczaju weselnego na Warmii* opublikował w „Przeglądzie Zachodnim” (1950, nr 9/10) Wł. Ogrodziński (S. Sulima).

Z popularnych opracowań wypadnie wspomnieć o *Parku etnograficznym w Olsztynku* (Olsztyn 1958) A. F. Klonowskiego i o *Strojach ludowych Warmii i Mazur* T. Modzelewskiej (Olsztyn 1958). Pierwsza broszurka przeznaczona jest dla turystów zwiedzających skansen olsztyńkowski, druga praca dla zespołów artystycznych i wytwórni strojów ludowych.

Pomimo poważnych osiągnięć etnografii w województwie olsztyńskim odczuwa się jeszcze brak całościowo potraktowanej pracy o kulturze materialnej i umysłowej ludu warmińskiego i mazurskiego. Niezależnie od wielu zalet nie spełniają bowiem tej roli powszechnie używane artykuły H. Skurpskiego w pracach zbiorowych *Warmia i Mazury* (Poznań 1953) oraz *Z dziejów Warmii i Mazur* (Olsztyn 1958), ani numer specjalny „Literatury Ludowej” (1959, nr 3/4).

c. Językoznawstwo

nie posiada w Olsztynie żadnego oparcia organizacyjnego w istniejących placówkach. Jedyne specjalista w tym zakresie, H. Klechówna, zajmuje się pracą naukową niejako na marginesie swych obowiązków pedagogicznych. Na świetne osiągnięcia, jakie mimo to notujemy, składają się badania dwóch co najmniej ośrodków badań językoznawczych w kraju — warszawskiego i krakowskiego. Zespołowi prof. W. Doroszewskiego zawdzięczamy pomnikową serię (na razie 8 monografii) *Studiów warmińsko-mazurskich* (Wrocław 1958 — 1959) oraz krytyczne wydanie *Bajek Warmii i Mazur* H. Konecznej i W. Pomianowskiej (Kraków 1956). W pracowni prof. K. Nitscha (obecnie St. Urbączyka) trwają prace nad *Atlasem Gwar Polskich*. Niezależnie od tego nad *Atlasem gwarowym Warmii i Mazur* pracuje przy poparciu Prezydium WRN grupa pracowników prof. W. Doroszewskiego.

W świetle powyższego za nieprzeciętne osiągnięcie należy uznać pracę onomastyczną G. Leydinga *Słownik nazw miejscowych Okręgu Mazurskiego* (cz. I — Olsztyn 1947), którego cz. II (Poznań 1959) zawiera nazwy fizjograficzne.

d. Historia sztuki

przeżywała okresy niejednorodnego rozwoju. Przyczyną tego była słaba stabilizacja kadr naukowych w naszym województwie. To właśnie sprawiło, że dorobek autorów olsztyńskich ustępuje osiągnięciom historyków sztuki, działających z innych środowisk. W latach 1948 — 1949 najbardziej czynny był w tej dziedzinie Z. Rewski. W tomie I „Studiów Pomorskich” (Wrocław — Kraków 1957) biografię *S. A. Sznarbacha — malarza i patriotę warmińskiego* dał H. Skurpski. O mecenacie I. Krasickiego pisał w t. II tego wydawnictwa — wspomniany już — ks. J. Obłąk. *Konserwację późnogotyckiego ołtarza*

z *Fromborka* omówił w t. I „Rocznika Olsztyńskiego” Z. Ciara. Przegląd wystaw artystycznych w latach 1946 — 1956 zestawiła A. Kunzendorf-Samułowska w „Komunikatach” (1958, nr 4). Należy zaznaczyć, że olsztyńskie środowisko muzealne i artystyczne przykładało zawsze duże znaczenie do dokumentacji wystaw naukowych i artystycznych poświęconych sztuce i wytwórczości artystycznej.

O popularyzację sprawy ochrony zabytków dbał, zwłaszcza w ostatnich latach, Wojewódzki Konserwator Zabytków, którego nakładem ukazały się w ciągu 1958 roku dwa wydania informatora ilustrowanego pt. *Zabytki województwa olsztyńskiego*. W latach najbliższych należy spodziewać się pewnej poprawy w zakresie wydawnictw z zakresu historii sztuki. Zapowiedziany jest m.in. katalog zabytków województwa olsztyńskiego, przygotowywany przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

e. Historia literatury

pozostawała w pierwszych latach po wojnie domeną autorów z innych ośrodków. Wymienimy z nich St. Rosponda, W. Kochańskiego i A. Kawecką-Gryczową. Pisali oni kolejno o drukach mazurskich XVI wieku²⁴), o piśmiennictwie polskim w b. Prusach Wschodnich²⁵), zaś W. Kochański²⁶) dał pierwszą antologię poezji warmińsko-mazurskiej. Dopiero w roku 1953 doszło do większego wydania utworów współczesnych poetów ludowych, zamieszkałych w województwie olsztyńskim (Warszawa—wyd. PAX-u)²⁷). W rok potem I. Sikirycki opracował pierwsze powojenne wydanie utworów M. Kajki (Warszawa)²⁸), a w r. 1957 T. Oracki wydał tom pt. *Poezja ludowa Warmii i Mazur* (Warszawa — PAX), obejmujący utwory od XVIII wieku. Wybór opatrzył obszernym wstępem.

Do ostatnich czasów brakowało natomiast omówienia całokształtu twórczości literackiej o Warmii i Mazurach w okresie piętnastolecia, jak również antologii tej twórczości. Częściową charakterystykę literatury do roku 1957 dał dopiero E. Martuszewski²⁹). On też opracował krytycznie i przygotował do druku antologię poezji o Warmii i Mazurach za lata 1945 — 1960. Całość literatury w tym samym okresie scharakteryzował Wł. Ogrodziński (Olsztyn 1960).

VI. LITERATURA PIĘKNA

o Warmii i Mazurach przechodziła kilka faz rozwojowych. W latach 1945 — 1949 prozę reprezentowali przede wszystkim twórcy zamiejscowi (S. Sulima (Wł. Ogrodziński), E. Paukšta, L. Sobociński), którzy opublikowali w latach 1947 — 1948 pierwsze pozycje książkowe³⁰). Słaby ruch poetycki koncentrował się natomiast w Olsztynie aż do roku 1952, kiedy to po latach

²⁴) St. Rospond, *Druki mazurskie XVI wieku*, Olsztyn 1948.

²⁵) A. Kawecką-Gryczową, *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich*, Warszawa 1946.

²⁶) W. Kochański, *Poezja Mazur i Warmii*, Warszawa 1949.

²⁷) *Poezje Warmii i Mazur*. Wydawnictwo zbiorowe. Warszawa 1953.

²⁸) M. Kajka, *Wybór wierszy*. Wybór i posłowie I. Sikirycki. Przedmowa Wł. Gębik. Warszawa 1954.

²⁹) E. Martuszewski, *W perspektywie dwunastu lat* (Trybuna Literacka 1958, nr 6); por. również wydaną ostatnio antologię: *W oczach poetów. Warmia i Mazury 1945 — 1960*. Wybrał i opracował E. Martuszewski. Olsztyn 1960.

³⁰) S. Sulima, *Ziemia odnalezionych przeznaczeń*, Poznań 1947; E. Paukšta, *Trud ziemi nowej*, Powieść 1948; L. Sobociński, *Na gruzach Smętka*, Warszawa 1947.

milczenia wokół Warmii i Mazur (1949 — 1951) Zarząd Związku Literatów Polskich spowodował zwiększenie ilości spotkań autorskich w województwie olsztyńskim i zachęcił znaczną liczbę pisarzy do zajęcia się regionem warmińsko-mazurskim.

W latach 1952 — 1955 wystąpiło zjawisko nasilającego się ruchu wydawniczego, związanego z Warmią i Mazurami, w którym jednak twórcy miejscowi mieli nieznaczny udział. Z powstaniem Klubu Literackiego, a następnie Oddziału ZLP w Olsztynie (1955) sytuacja zaczęła zmieniać się na lepsze. W roku 1953 wydano wspomnianą antologię poetów ludowych, w rok potem *Wybór wierszy M. Kajki* w opracowaniu I. Sikiryckiego oraz tom reportaży literackich *Rośnie do słońca* pióra M. Zientara - Malewskiej i W. Pieńkowskiej. W roku 1955 wyszły *Legendy dwóch rzek* M. Zientara - Malewskiej.

Ostatni okres rozwoju literatury o Warmii i Mazurach (1956—1960) przyniósł stopniowy wzrost znaczenia olsztyńskiego środowiska pisarskiego i jego produkcji wydawniczej. W roku 1956 K. Małek i A. Jarecki ogłosili tom opowiadań o mazurskich działaczach rewolucyjnych i robotniczych pt. *Jest dąb nad Mukrem*, poza tym ukazał się zbiór wierszy i opowiadań. *Ziemia serdecznie znajoma*³¹⁾, zawierający utwory autorów olsztyńskich i pozaolsztyńskich. Następnego roku na 9 pozycji książkowych cztery były dorobkiem miejscowego środowiska: *Kiermasz bajek*, pośmiertnie wydany tomik poezji K. Piekuta pt. *Wyspa czarnych aniołów*, antologia poezji ludowej w wyborze T. Orackiego oraz *Wiersze młodych* w wyborze R. Koguckiego i T. Kopła. Pominąwszy pozycje poświęcone M. Kajce (Wł. Gębika, W. Piechockiego, J. Jasińskiego i T. Orackiego) wydano również pierwszą powieść pisarza olsztyńskiego *Daleką drogę* T. Stępowskiego, wspomniany już pamiętnik J. Boenigka (*Minęły wieki, a myśmy ostali*), tomik poezji L. Turkowskiego *Na progu doby i Warmińskiego tatkę z Gietrzwałdu* S. Sulimy (tę ostatnią w Olsztynie).

W roku 1959 poza wznowieniami *Kiermaszu bajek*, *Na tropach Smętka* M. Wańkowicza i powieścią E. Paukszty *Gdzie diabeł mówi dobranoc*, pozostałe 5 pozycji należało do pisarzy miejscowych. Były to adaptacje literackie legend ludowych: *Czarownica znad Beldan* K. Oleksika i *Czterej synowie Raka* T. Stępowskiego, dwie sztuki teatralne H. Panasa *Cień* i *Patrzmy w słońce* oraz *Warmio moja miło* M. Zientara - Malewskiej. Przewaga autorów olsztyńskich wystąpiła jeszcze wyraźniej w roku bieżącym, kiedy to po raz pierwszy w Olsztynie wydano większy tom beletrystyczny, a mianowicie zbiór opowiadań H. Panasa *Bóg, wilki i ludzie* oraz debiutancie tomiki czterech młodych poetów E. Germana, J. Sobczyka, K. Sopucha i K. Śladowskiego. W Warszawie ukazała się nowa powieść T. Stępowskiego, *Nie łatwo jest kochać*.

Ogółem w ciągu piętnastolecia zanotowaliśmy około 80 książek, zawierających reportaże literackie, powieści i zbiory poezji o Warmii i Mazurach. Jest to ilość imponująca, nawet w porównaniu z silniejszymi centrami wydawniczymi w Polsce. Spośród 80 tomów aż 35 pochodziło częściowo lub w całości z warsztatu pisarzy olsztyńskich, z tym, że na 52 pozycje z lat 1956 — 1960 28 pochodziło z Olsztyna.

Zatrzymajmy się nieco nad olsztyńskim środowiskiem pisarskim i rozpatrzmy je pod kątem zachodzących w nim podziałów ideowo-artystycznych oraz kierunków tematycznych. Pierwszą grupę stanowią tu pisarze ludowi starszego

³¹⁾ *Ziemia serdecznie znajoma*, Warszawa 1954, 2 wydanie w roku 1956.

pokolenia, których twórczość opiera się przede wszystkim o zasoby tradycji i wspomnień, a wyraża się w formach zanikających we współczesnej literaturze. Do tej grupy twórców zaliczają się M. Lengowski, A. Śliwa, T. Ruczyński, M. Zientara-Malewska, F. Leyk, J. Dopatka, ciążą ku niej K. Małek, T. Stępowski, Wł. Gębik. Średnie pokolenie poszukuje nowej formuły pisarstwa regionalnego i pragnie mu zapewnić ogólnopolską rangę literacką. Są to K. Oleksik, L. Turkowski, H. Panas, Wł. Ogrodziński (S. Sulima). Narasta wreszcie coraz liczniejsze grono młodych pisarzy, próbujących co jakiś czas tworzyć grupy poetyckie czy literackie. Odchodzą oni niejednokrotnie od tematów regionalnych i podkreślają nowatorskie ambicje w zakresie formy. Wymienimy tu E. Germana, J. Sobczyk, K. Sopucha, K. Śladewskiego, R. Glutha, E. Kruka, M. Nikadona; z prozaików H. Horosza, H. Kurowską, R. Napiórkowskiego i T. Z. Willana. (Poza kwalifikacją niniejszą wymienimy jeszcze M. Okęcką-Bromkową i W. Nanowskiego).

Co się tyczy tematyki uprawianej przez twórców olsztyńskich obraca się ona w znacznej mierze wokół zagadnień współzycia ludności oraz tradycji i krajobrazu Warmii i Mazur. Dotyczy to również utworów dramatycznych, które pisują M. Zientara-Malewska i H. Panas.

Zagadnienie współzycia ludności dominuje zresztą w książkach pisanych przez autorów zamiejscowych. Pojawiają się tam próby nadszycia za procesami demograficznymi i społecznymi, jakie przebiegają nieustannie w młodym społeczeństwie województwa olsztyńskiego. W usiłowaniu tych można rozróżnić wyraźnie dwie postawy pisarskie. Jedna polega na poszukiwaniu wspólnego mianownika polskości, w którym mieściłyby się wszystkie przejawy życia, niezależnie od fluktuacji gospodarczych i społecznych, a także różnic szlifcy cywilizacyjnego i etnograficznego poszczególnych grup. Druga opiera się na obserwacji pozaideowych płaszczyzn problemu, przenosząc doświadczenia współczesnej prozy na grunt regionalny.

Największą bolączką olsztyńskiego środowiska literackiego pozostaje słabość miejscowego ośrodka wydawniczego, ściśle mówiąc wydawnictwa „Pojezierze”. Odbija się to na strukturze produkcji książkowej. Wydawnictwa pozaolsztyńskie nie posiadają na ogół wnikliwszej znajomości naszego terenu i chętnie traktują go jako rezerwat szczątkowych tradycji w literaturze. Województwu naszemu potrzeba niezbędnie wydawnictwa, które by stwarzało pole do działania twórcom wszystkich wymienionych grup, a tym samym pracowało na rzecz ciągłości i rozwoju literatury o regionie. Można by przytoczyć wiele przykładów szkodliwości obecnego stanu rzeczy, który wykorzystują jako koniunkturę niektórzy pisarze spoza terenu, drukując utwory nie pogłębione, nie znajdujące pokrycia w konfrontacji z życiem. Z powstaniem wydawnictwa łączy się sprawa stworzenia odpowiedniego aparatu fachowego, który by miał opanowaną w pełni technikę redakcyjno-wydawniczą. Brak wysoko kwalifikowanych fachowców w tej dziedzinie zbyt często zaniża poziom naszych osiągnięć.

Ogólnie rzecz biorąc, dorobek literacki piętnastolecia — podobnie zresztą jak naukowy — należy ocenić jako poważny. Poważyłbym się zaryzykować twierdzenie, że nawet słabe i efemeryczne próby spełniły tutaj konstruktywną rolę. Pozwoliły bowiem kształtować sądy i kryteria i na ich przykładzie krystalizował się między innymi obraz potrzeb kulturalnych regionu. Jednakże nawet najbardziej świadoma swych celów literatura niewiele zdziałała bez techniki wydawniczej i środków materialnych. Należy dołożyć wszelkich starań, aby w województwie naszym powstał fundusz, przeznaczony na ten cel, i opracowany został program wydawniczy na najbliższą przyszłość.

VII. LITERATURA KRAJOZNAWCZA I TURYSTYCZNA

zaczęła wcześniej dawać o sobie znać w okresie przedwojennym. Staraniem powstałej wówczas (1945) spółdzielni wydawniczej „Zagon” wydano w roku 1947 *Przewodnik po Olsztynie* Wł. Muzołfa, a w dwa lata później *Zamek Olsztyński* Wł. Wachy. W roku 1948 J. Grabowski ogłosił informator pt. *Warmia i Mazury* (Warszawa 1948), bogato — jak na owe czasy — ilustrowany. Znaczną popularność zdobył sobie również *Informator wycieczkowy po województwie olsztyńskim* St. Wiśniewskiego (Olsztyn 1948).

Wkrótce jednak inicjatywa wydawnicza przeszła w ręce przedsiębiorstw centralnych, z którymi tylko sporadycznie współpracowali olsztyńscy krajoznawcy, np. W. Piechocki, autor przewodników po Kanale Elbląsko-Ostródzkim, czy St. Wiśniewski, popularyzator turystyki szkolnej.

Dopiero w ostatnich latach nastąpiło ożywienie na gruncie lokalnym. W oparciu o drukarnię „Pojezierza” pomyślano o efektywnych wydawnictwach krajoznawczo-informacyjnych. W latach 1959 — 1960 otrzymaliśmy trzy składanki ilustrowane³²⁾ (wraz z mapami) o szlaku Kopernikowskim, Kanale Elbląsko-Ostródzkim i o Grunwaldzie, a także interesująco pomyślany *Przewodnik-informator po Warmii i Mazurach* spółdzielni turystycznej „Gromada”³³⁾. Inna grupa olsztyńskich działaczy, związana z Zarządem okręgu PTTK, wydała informator turystyczny *Województwo Olsztyńskie*³⁴⁾.

Rzecz jasna, nawet biorąc pod uwagę obszerną produkcję wydawnictw centralnych, że wymienione pozycje nie zaspokajają rosnących potrzeb informacji krajoznawczej o naszym województwie. Nie posiadamy zbyt wielu zwięzłych, starannie przemyślanych i bogato ilustrowanych informatorów dla takich miejscowości, jak Giżycko, Mikołajki, Ruciane, Kętrzyn, a nawet Frombork. Jedynie Lidzbark dzięki kolorowej składance wydanej w roku 1958 przez „Pojezierze”³⁵⁾ oraz ilustrowanej monografii Wł. Ogrodzińskiego przygotowany jest mniej więcej do obsługi kilkudziesięciotysięcznej rzeszy turystów w miesiącach letnich oraz do prowadzenia popularyzacji na miejscu. I ten stan rzeczy wymaga skoordynowanych wysiłków wydawniczych — a w ślad za tym wytrwałej pracy nad szerzeniem czytelnictwa.

VIII. WAŻNIEJSZE WYDAWNICTWA W PIĘTNASTOLECIU

Kilka instytucji położyło znaczne zasługi w latach 1945 — 1960 wokół sprawy wydawnictw o regionie, drukowanych i opracowywanych na miejscu, w Olsztynie. Do najstarszych należą niewątpliwie Instytut Mazurski (potem Stacja Naukowa PTH), wydawca „Komunikatów” (1945 — 1950 i 1957 — 1960), jak również wielu broszur i książek, a następnie Muzeum Mazurskie, przykładające wielkie znaczenie do starannej dokumentacji katalogowej wystaw artystycznych i naukowych. Z Muzeum Mazurskiego, wydawcy „Rocznika Olsztyńskiego” (od r. 1958), wyszła niejedna z ważkich prac o kulturze ludowej Warmii i Mazur. W latach 1947 — 1948 ciekawą działalność założyła sobie spółdzielnia wydawnicza „Zagon”. Niestety, zbyt szybka likwidacja przekreśliła jej dalekosiężne plany.

³²⁾ Wł. Ogrodziński, *Szlakiem Kopernika*, Olsztyn 1959; W. Piechocki, Wł. Ogrodziński, *Elbląg — Ostróda*, Olsztyn 1959; Wł. Ogrodziński, T. Ostojński, *Grunwald 1410 — 1960*, Olsztyn 1960.

³³⁾ *Przewodnik — Informator po Warmii i Mazurach*. Redaktor R. Kiewlicz, Olsztyn 1960.

³⁴⁾ *Województwo Olsztyńskie*. Informator turystyczny, Warszawa 1960.

³⁵⁾ Wł. Ogrodziński, *Lidzbark*, Olsztyn 1958.

W latach pięćdziesiątych niemałe zasługi wokół wydawnictw o Warmii i Mazurach położył Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu oraz współdziałający z nim przez pewien czas Wydział Kultury Prezydium WRN w Olsztynie. Z okresu ich aktywności pochodzą katalogi wystaw historycznych wspomnianych wyżej, popularne broszury zaznajamiające szerokie kręgi czytelników z postaciami K. C. Mrongowiusza³⁶⁾ i W. Kętrzyńskiego³⁷⁾. Zaslugą Wydziału Kultury było również założenie w roku 1955 miesięcznika społeczno-kulturalnego „Mazury i Warmia”, a w następnych latach inicjowanie nowych typów wydawnictw regionalnych, takich jak praca Z. Lietza *Pamiętki polskości 1919 — 1939* (Olsztyn 1957), jak ilustrowany albumik *Feliks Nowowiejski z Barczewa na Warmii Wł. Ogrodzińskiego* (Olsztyn 1957), Fr. Kwas a, *Wspomnienia z mego życia* (Olsztyn 1957) czy album *Pejzaż Warmii i Mazur w twórczości artystów olsztyńskich* (Olsztyn 1958), *Pamiętnik Mazura K. Pentowskiego* (Olsztyn 1959) lub *Stroje ludowe Warmii i Mazur T. Modzelewskiej* (Olsztyn 1958).

Należy tu również wymienić takie wydawnictwa Prezydium WRN lub Frontu Jedności Narodu, jak *Informator dla repatriantów* (Olsztyn 1957), zawierający podstawowe informacje, m. in. historyczne o regionie czy *550 rocznica bitwy pod Grunwaldem* (Warszawa 1960), upamiętniająca przebieg uroczystości w dniu 17 lipca 1960 r. Komitet Wojewódzki PZPR położył między innymi nacisk na opracowanie historii ruchów robotniczych i rewolucyjnych na terenie b. Prus Wschodnich, wydawał poza tym wiele druków aktualno-informacyjnych. Wreszcie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze”, istniejące od roku 1957, w sposób zorganizowany zaczęło realizować plan powołania do życia regionalnego wydawnictwa, zdolnego publikować czasopisma i książki zarówno beletrystyczne, jak naukowe i fachowe. Kilkadziesiąt pozycji własnych i zleconych świadczy dobitnie o celowości tej placówki oraz o jej możliwościach.

Należy podjąć starania i odpowiednie kroki, aby ten instrument oddziaływania kulturalnego, którego zazdrości nam wiele województw na Ziemiach Zachodnich i Północnych, uczynić placówką pełnowartościową. Droga do tego wiedzie przez doinwestowanie drukarni „Pojezierza”, tak aby mogła podejmować druk większych książek, oraz o zapewnienie wydawnictwu odpowiedniej ilości zamówień na broszury i pozycje książkowe. Dopomoże to niewątpliwie do zorganizowania fachowej komórki wydawniczej.

* * *

Omówienie niniejsze nie rości sobie pretensji do wyczerpania tematu. Przeważnie — wypada je zakończyć apelem do wszystkich zainteresowanych, aby w okresie dzielącym nas od dwudziestolecia powrotu Warmii i Mazur do macierzy podjęli starania o wyczerpujący zarys piśmiennictwa polskiego na tych ziemiach.

³⁶⁾ A. W a k a r, *Krzysztof Celestyn Mrongowiusz*, Olsztyn 1956, Biblioteczka Pisma „Mazury i Warmia”.

³⁷⁾ A. W a k a r, *Wojciech Kętrzyński, Wielki syn ziemi mazurskiej*, Olsztyn 1956.